

JÖRGEN WEIBULL

Erik With, Jens Vanggaard och J. C. Christensen

Till påskekrisens förhistoria¹

I

Måndagen den 29 mars 1920 mottog Christian X statsminister Theodor Zahle på Amalienborg. Samtalet rörde frågan om den dansk-tyska gränsen efter folkomröstningen i Sönderjylland. Kungen ifrågasatte om regeringen hade en majoritet i folketinget för den försiktiga politik, som den i denna fråga hade gått in för. Han hävdade, att regeringen inte längre ägde folkets förtroende och krävde nyval. Zahle vägrade under motivering, att den nya vallag, som var under behandling i riksdagen, först måste antagas. Kungen förklarade då, att regeringen var avskedad och att han hade för avsikt att istället tillsätta en expeditonsministär med uppgift att omedelbart utskriwa nyval.

Kungens åtgärd, att på eget ansvar vädja till folket i val, väckte en storm av protester. Socialdemokraterna betecknade det som en kunglig statskupp.² I protest utlystes generalstrejk.

Två frågor dominerade framför andra den politiska situationen i Danmark vid krisens utbrott.

Den ena gällde gränsen mot Tyskland. Folkomröstningen söndagen den 14 mars 1920 i 2:dra zonen i Slesvig hade resulterat i ett förkrossande nederlag för de dansksinnade: 80 % av de röstande hade givit sin röst för Tyskland. Alla förhoppningar att flytta grän-

¹ Föreliggande uppsats återger huvudpunkten i den opposition undertecknad i egenskap av fakultetsopponent framförde vid försvaret av TAGE KAARSTEDS doktorsavhandling »Påskekrisen 1920» den 20 december 1968 vid Århus universitet. Hänvisningar till Kaarstedts avhandling har införts inom parentes i texten.

² Social-Demokraten, Extranummer 29/3 1920; Borgbjerg i folketinget, 11/4 1920, Folketingstidende 1919/20, sp. 5085 ff.

sen till Dannevirke hade därmed omintetgjorts. Nationella grupper i Danmark reste i detta läge kravet på att gränsen skulle dragas söder om staden Flensburg, trots att endast 25 % av dess invånare röstat för en förening med Danmark. För att ha någon utsikt att vinna gehör, måste emellertid ett dylikt krav framställas omedelbart, innan den internationella kommissionen bundit sig för en gränsdragning norr om staden. Regeringen Zahles vägran att resa detta krav var allmänt känd.

Den andra frågan, som i mars 1920 stod inför sitt avgörande, var förslaget om en ny valordning. Den gällande vallagen, som tillkommit i samband med grundlagen 1915, var ett led i en kompromiss, där venstre i vallagen bl.a. lyckats genomdriva sitt krav på en uppdelning av landet i två områden vid tilldelningen av tilläggsmandat genom det s.k. »svarta strecket» i Lillebält. Bestämmelsen gynnade venstre, som därigenom fick del i tilläggsmandaten på öarna, trots det stora antal kretsmandat partiet sedan gammalt brukade erhålla i Jylland. Regeringens förslag gick ut på att avskaffa detta »svarta streck» och införa en ordning, som skulle ge ett matematiskt mera rättvist resultat. Sedan regeringspartierna den 18 mars förklarat sig villiga att acceptera de ändringsförslag de konservativa framställt, stod venstre inför en enig front i frågan om vallagen. I detta läge syntes en riksdagsupplösning med val efter den ännu gällande, gamla lagen vara enda möjligheten för venstre att inom rimlig tid vinna makten.

Regeringen Zahle, som bildats 1913, hade under kriget genom statsingripande och regleringar sökt begränsa krigsvinsterna och i någon mån fördela bördorna genom ransoneringar och stödjade de områden av näringslivet, som drabbats hårdast av kriget. Denna politik, som efter inrikesministern Ove Rode gick under namnet »det Rodeska regementet» hade från början utsatts för kritik. När det efter krigets slut dröjde innan regleringarna avskaffades, växte kritiken i styrka. Därtill kom att regeringen hade utfäst sig att efter kriget låta folket i val ta ställning till de nya problem, som landet nu stod inför. Från regeringens sida hävdade man, att ett sådant val först kunde komma ifråga, sedan den nya vallagen genomförts.

Det var i denna situation, som Christian X plötsligt avskedade regeringen Zahle i syfte att omedelbart upplösa folketinget och utskryva nyval.

Den politiska kris som följde fann sin lösning först då kungen på påskdagen den 4 april åter avskedade den ministär under Otto Liebe,

som han 6 dagar tidigare utnämnt. Kungen tvingades istället tillsätta en av riksdagens ledande män nominerad expeditionsminister med uppgift att sammankalla folketinget, genomföra vallagen och först därefter utskryva nyval.

Kungens nederlag var uppenbart. Parlamentarismens principer hade med framgång hävdats. Men vid de val, som kort därefter hölls efter den nya vallagens bestämmelser, vann dock venstre en övertygande seger.

2

Påskekrisen 1920 är en av de mest dramatiska episoderna i Danmarks moderna historia. Det är emellertid inte endast händelseförloppets yttre dramatik, som gör problemen kring denna kris till ett ur historisk synpunkt centralt ämne. När Christian X måndagen den 29 mars 1920 avskedade ministeriet Zahle blev följden, att landet i ett dygn var utan ansvarig regering. Den regering – ministeriet Liebe – som därefter trädde till, saknade parlamentariskt underlag och vägrade att inkalla folketinget till möte. Under hotet av allmän strejk och under vidtagande av militära säkerhetsåtgärder fördes förhandlingarna om en återgång till normala förhållanden. Demonstrationer och gatuoroligheter underströk den sociala splittring, som berättigar att ställa frågan om landet stod inför hotet av en revolution. Tage Kaarsted betecknar i sin avhandling påskekrisen som »den alvorligste politisk-parlamentariske krise, som vort folkestyre har kendt i dette århundrede bortset fra besættelsestiden» (s. 13). Kaarsted har i sin avhandling – därom kan ingen tvekan råda – tagit upp ett ämne, som ur flera synpunkter intar en central plats i Danmarks moderna historia.

I den historiska forskningen har påskekrisen 1920 – förutom i översiktsverk såsom partihistoriker och Danmarks-historier av skilda slag – tidigare endast blivit föremål för samlad behandling i en bok av Ove Rode, skriven 1926.³ Ove Rode har här framlagt uppfattningen, att venstre, främst representerad av J. C. Christensen, utnyttjade Flensborg-rörelsen för att nå sitt egentliga mål: nyval innan den nya vallagen antagits och dess bestämmelser trätt i kraft. J. C. Christensen framstår enligt Rode som mannen bakom krisen, frågan om vallagen som det tillsammans med Flensborg-saken viktigaste motivet.

³ OVE RODE, Paaskekrisen 1920. Köpenhamn 1926.

Tage Kaarsted har i motsats till Ove Rode starkt betonat gränsfrågans betydelse. Erik With och Jens Vanggaard framstår i hans framställning som de ledande männen bakom aktionen, Flensborg-saken som dess ojämförligt viktigaste orsak. »Tesen i Ove Rodes bog» skriver Kaarsted, »lader sig dog ikke opretholde uden væsentlige modifikationer» (s. 22).

Frågan ställer sig: är Tage Kaarsteds slutsats berättigad?

3

Tage Kaarsteds avhandling bygger på ett väsentligen större källmaterial än det som för 45 år sedan stod till Ove Rodes förfogande. Med stor energi har Kaarsted samlat källmaterial från såväl offentliga som privata arkiv. Han kan därför också bygga sin framställning på ett mycket omfattande källmaterial, som till stor del tidigare inte utnyttjats. Kaarsted har därigenom kunnat ge en långt mera detaljerad och i flera avseenden exaktare bild av händelseförloppet än tidigare varit möjligt. I flera fall har detta lett till nya synpunkter på orsaker och sammanhang. Här skall endast en av de punkter, där Kaarsted i sin undersökning nått nya resultat, tagas upp till behandling.

Utredningen av Erik Withs verksamhet i februari och mars 1920 tillhör de stora vetenskapliga nyvinningarna i Kaarsteds avhandling. Däremot kan ifrågasättas om inte den betydelse Kaarsted – delvis som en följd därav – kommit att tillmäta den s.k. With-kretsen blivit alltför stor.⁴

Innan jag övergår till en närmare granskning av detta problem, skall dock först konstateras, att vare sig författaren överskattat den roll With-kretsen spelat i sammanhanget eller ej, har den noggranna

⁴ Den betydelse Kaarsted tillmäter With-kretsen illustreras bl.a. av en grafisk framställning, som han ger av »det politiske system 1919–20», som enligt Kaarsted »anskueliggør især With-kredsens omfattende og systematiske virksomhed» (s. 329).

I modern vetenskaplig litteratur och speciellt i den samhällsvetenskapliga användes ofta sådana grafiska framställningar. Syftet är att ge en förenklad bild av sammanhang, som kan vara svåra att klart och kortfattat redogöra för i ord. Varje detalj i en sådan framställning bidrar till intrycket därav och har givetvis sin betydelse. När det gäller Kaarsteds ovannämnda grafiska framställning ställer sig därför frågorna: Vad innebär storleken av de olika rektanglarna? Varför är kungens den minsta, hovets vida större och pressens en av de största? Vad be-

utredning han underkastat saken sitt stora värde. I avhandlingens första huvudavsnitt, som omfattar något mer än halva boken, får vi i detalj följa de intriger, som medlemmarna av denna krets spann för att vinna målet: regeringsskifte och en annan politik i gränsfrågan. Den omsorgsfulla utredning Kaarsted på denna punkt har genomfört ger en djup och ur många synpunkter intressant inblick i det politiska spelet i februari och mars 1920.

En av avhandlingens största förtjänster är den eminenta förmåga, som Kaarsted i detta arbete visat, när det gäller att uppspara och samla nytt material. Men detta källmaterial består nästan uteslutande av berättande källor: från samtida brev till sentida memoarer. Helt naturligt, med tanke på det omfattande arbete han nedlagt på insamlingen, har detta nya, i många fall spännande källmaterial också fångat författarens intresse. På sina ställen har det därför också i allt för hög grad kommit att sätta sin prägel på lösningen av de problem, som knyter sig till påskekrisen.

En av de källor, som författaren i detta avsnitt framför andra bygger på, är folketingsmannen Jens Vanggaards berättelse.⁵

Den egentliga framställningen i avhandlingen öppnas (s. 27) med en skildring av ett möte hos Aage Kidde av en krets personer, alla intresserade i en »genforening». Skildringen bygger på Vanggaards

tyder linjerna – endast att kommunikation existerat eller att det är frågan om påverkan? Är det senare fallet, varför finns ej någon linje mellan de sönderjydskas föreningarna och pressen? (jfr s. 136 och 169, där en sådan förbindelse uttryckligen omtalas). Vidare: efter vilken princip är faktorerna valda? H. N. Andersen har fått en egen cirkel liksom Carlsbergmötet och Withkretsen – tre föga jämförbara faktorer – medan t.ex. J. C. Christensen inte förekommer i systemet. Inte heller de politiska partierna har fått några egna rutor. Slutligen: efter vilken princip har faktorerna placerats in i schemat? Borde inte kungen stått mera centralt, H. N. Andersen, Carlsbergmötet och Withkretsen mera i systemets utkant?

I den utformning den grafiska framställningen i Kaarsteds bok erhållit med With-kretsen som spindeln i nätet med alla trådar i sin hand förefaller det mera vara en illustration av den i avhandlingen framlagda hypotesen än en objektiv framställning av det politiska systemet.

⁵ JENS VANGGAARD, Sønderjylland og genforeningen. Maskinskrivet manuskript i folketingsmand Jens Vanggaards arkiv, DRA. Samma manuskript finnes i genomslagskopia på Historisk Institut, Århus universitet. För föreliggande framställning har jag använt detta senare exemplar.

berättelse – skriven något år senare på uppmaning av hans vänner såsom en redogörelse för den rörelse, som under åren 1916–20 arbetade för Slesvigs återförening – och därmed menade man från början återförvärvet av hela Slesvig till Dannevirke.

Kaarsteds beroende av Vanggaard är påtagligt. Redan dispositionen visar det. Också dennes berättelse börjar med mötet hos Kidde, hösten 1916. På flera andra punkter följer Kaarsted i sin framställning nära – tidvis nästan ordagrant – Vanggaards berättelse. Detta gäller förutom mötet hos Aage Kidde, även t.ex. de politiska förhandlingarna den 26–27 mars (s. 147–153) samt hela skildringen av det viktiga mötet på Ny Carlsberg lördagen den 27 mars (s. 162–163). Vad detta betyder för den bild författaren tecknat av själva händelseförloppet och för den roll de olika agerande spelat i sammanhanget, skall jag strax återkomma till. Först några ord om Vanggaards berättelse som historisk källa.

Till sin typ är Vanggaards berättelse en memoar och framträder inte med pretentioner på att vara något annat. En källa av denna typ kan inte utan vidare läggas till grund för en vetenskaplig framställning. Som i alla memoarer står memoarskrivaren själv – i detta fallet Vanggaard – i centrum. En annan memoarskribent, Ernst Wigforss, har i inledningen till tredje bandet av sina *Minnen* uttryckt saken på följande sätt:

»Men genomgången, hur flyktig som helst, av tidningar och tidsskrifter, av riksdagsdebatter och statsrådsprotokoll har förstärkt intrycket av hur föga minnet är en opartisk bevarare av det upplevda. Det är inte bara nyckfullt i vad det upptager eller kvarlåter, det är egocentriskt i högre grad än man någonsin varit själv. Också i den trängre värld som kallas den politiska, var man med och visste sej vara med i ett stort sammanhang av händelser och personer. Andra människor och deras gärningar var påtagliga realiteter, som självklart tog sitt utymme i synfältet. Vad man själv hade för händer kunde inte på ett otillbörligt sätt fylla horisonten. Men andra bleknar bort i skuggan, man själv står kvar mitt i solen. Ur myllret av minnen träder fram en bild ännu mera subjektiv, än den man gjorde sej av ett händelseförlopp då man upplevde det.»⁶

⁶ ERNST WIGFORSS, *Minnen*, III, s. 5. Stockholm 1954.

Också Jens Vanggaard är medveten om faran att överskatta sin egen betydelse, även om han kanske inte uttrycker det lika klart och bestämt som Wigforss. I förordet till sin berättelse skriver sålunda Vanggaard, att:

»Begivenhederne berettes, saaledes som jeg kom til at opleve dem och tage Del i dem. Men derved er det bleven uundgaaeligt at mine egne Handlinger og Tanker kommer til at træde ret stærkt frem. Jeg ved dog vel, at om denne Bevægelse engang bliver skildret af en udenforstaaende, der forhaabentlig vil kunne lægge ogsaa andres Optegnelser til Grund, vil min Person sandsynligvis træde noget mere i Baggrunden. Men om Vurderingen af min Indsats bliver noget større eller mindre, er i og for sig ligegyldigt. Jeg fik min Plads indenfor Begivenhederne, og om dem er det, jeg beretter.»

Men inte nog härmed: det är inte bara den naturliga tendensen till en viss övervärdering av den egna betydelsen, som man måste se upp med ifråga om Vanggaards berättelse. Härtill kommer också, att denna tillkommit i ett bestämt syfte. I ett brev till rektor H. P. Hansen den 13 februari 1939 i samband med att Vanggaard företog vissa smärre ändringar och tillägg i det manuskript av berättelsen, som H. P. Hansen tidigare fått ett exemplar av, skriver Vanggaard: »Jeg er bleven saa gammel, at jeg har begyndt at tænke lidt paa Eftermælet; i dette Tilfælde mener jeg ogsaa jeg har lidt Pligt til det ud over mig selv, nemlig »Kredsens» Eftermæle.» – dvs. den krets som Kaarsted döpt till »With-kredsen».⁷ Vanggaards berättelse har tillkommit i det klart uttalade syftet att ge With-kretsen den plats, som enligt Vanggaard tillkommer denna i bl.a. förhistorien till påskekrisen. Man skulle, kanske något tillspetsat kunna säga, att Kaarsteds avhandling ger just den bild av händelseförloppet, som Vanggaard önskat och hoppats att en historiker en gång i framtiden skulle ge.

Frågan ställer sig om Kaarsted i sin framställning alltid tagit tillräcklig hänsyn till den ensidighet och den tendens, som kännetecknar Vanggaards berättelse.

⁷ Vanggaard till H. P. Hansen, 13/2 1939. Brevet i original inklistrat i det på Historisk Institut vid Århus Universitet förvarade exemplaret av Vanggaards berättelse.

Därmed åter till de exempel jag nyss nämnde, där Kaarsted bygger framställning, värderingar och slutsatser på Vanggaards berättelse. Låt oss samtidigt söka fixera tre personer och den roll de spelat i sammanhanget: Jens Vanggaard, Erik With och J. C. Christensen.

I sin framställning av de politiska förhandlingarna dagarna omedelbart före krisen skildrar Kaarsted (s. 147), hur With-kretsen samlas om aftonen den 26 mars. Problemet framför andra är, hur man skall kunna vinna stöd för en aktion från venstres sida och främst då vinna J. C. Christensen för saken.

»I denne fase», skriver Kaarsted, »blev Vanggaards stædige fastholden af stor, ja afgørende betydning. Som det tegnede sig for ham, måtte der skabes en eller anden form for parlamentarisk baggrund for kongens indgreb. Men selv om Marott og Moesgaard-Kjeldsen havde brudt med deres partier på den sønderjyske sag, 'var det umuligt', skriver Vanggaard, 'at give regeringen et virkeligt parlamentarisk nederlag ved en regulær afstemning i folketinget på en mistillidsdagsorden i det sønderjyske spørgsmål' . . .

Man måtte så, som Vanggaard siger, 'ad omveje' se at nå målet, nemlig ved at få Venstre til at udsende en mistillidsudtalelse med krav om valg . . .

Da Vanggaard kom hen på Christiansborg, talte han med J. C. Christensen dels om telegrammet og dels om P. Graus og Kloppeborg-Skrumsagers deltagelse i Venstres bestyrelses- og partimøde. J. C. Christensen kunne nok gå med til det første; men til det andet 'stillede han sig noget tvivlende, men ikke afvisende', siger Vanggaard. Derpå traf Vanggaard den konservative Albert Abrahamsen, som sagde: 'Ja, nu er vi i orden; men nu gælder det jer' . . .

Inden kl. 9 fik Vanggaard også talt med P. Grau, der fik de sidste instrukser om fremgangsmåden i bestyrelsesmødet . . .

P. Graus udtalelser fremkaldte stærk bevægelse. Mødet blev hævet, fordi der kl. 13 skulle være møde i tingene, og idet man forlod Venstres partiværelse, sagde Vanggaard til J. C. Christensen, at dette vel ikke kunne være afslutningen; men at man måtte have et nyt partimøde, hvad J. C. Christensen accepterede. Vanggaard kunne da meddele Grau, at man kl. 15 ville

tage fat igen i Venstre. Nu – og først nu – havde J. C. Christensen omsindet sig og var rede til på en eller anden måde at støtte de to sønderjyders krav.»

Hela denna framställning bygger, delvis ordagrant, på Vanggaards egen berättelse. Endast den sista meningen är av texten att döma Kaarsteds egen slutsats. Men också den grundar sig, såvitt jag kan se, uteslutande på Vanggaards uppgifter. Den roll Vanggaard enligt sin egen berättelse spelat vid venstres båda möten den 27 mars är en god illustration till Wigforss karaktäristik av en memoarförfattare: »andra bleknar bort i skuggan, man själv står kvar mitt i solen».

Efter venstres båda partimöten den 27 mars följde mötet på Ny Carlsberg (s. 162–163). Betydelsen av detta möte låg – som Kaarsted själv framhåller (s. 166) – i att de resolutioner med krav på nyval, som just antagits av de konservativa och av venstre kunde utläggas för de närvarande representanterna för pressen så att dessa gav den ur Flensborgsmännens synpunkt riktiga presentationen av dem i tidningarna påföljande morgon.

Men också vid skildringen av detta bygger Kaarsted enbart och uteslutande på Vanggaards berättelse.⁸ Dennes roll framhäves starkt. Han framstår som den ledande, vars insats på mötet blev av avgörande betydelse. Kaarsteds redogörelse för mötet på Ny Carlsberg lyder:

»Mødet var indkaldt for at drøfte internationaliseringstanken; men da Vanggaard med en halv times forsinkelse kom til stede, indså han straks, at det var 'som sendt fra himlen, thi her fandtes samlet så at sige alt, hvad der skulle bruges for at understøtte de nys vedtagne rigsdagsresolutioner'. Mens Vanggaard påhørte talernes indlæg, havde han tid til at gennemtænke sit eget . . .

⁸ KAARSTED, s. 162 f. I detta fall har Kaarsted dock själv uppmärksammat den risk det kan innebära, »at Vanggaard er den eneste kilde til Carlsbergmødets forløb, idet han kan tænkes at have overbetonet sin egen indsats». Kaarsted avvisar emellertid själv tanken med motiveringen, att »på den anden side bekræfter hændelseforløbet, at Vanggaard sikkert i alt væsentlig har ret» (not 25, s. 383). I texten saknas alla reservationer vid skildringen av mötet på Ny Carlsberg (s. 162–163).

Hvad mødet ville være endt med uden Vanggaards tilstedeværelse er umuligt at sige; men nu fik det afgørende politisk betydning. Vanggaard understregede vigtigheden af Venstres og konservatives resolutioner og af, at det gjaldt om at få ministeriet fjernet, dersom man skulle komme videre i det slesvigske spørgsmål . . .

Vanggaard sluttede med at sige: 'Ministeriets fjernelse er så vanskelig, at al modstand må samles og så at sige affyres i én stor salve, hvis der skal være håb om at få det væltet' – Tanken fik tilslutning fra alle tilstedeværende, skriver Vanggaard.»

Beträffande mötets betydelse för det sätt resolutionerna kom att presenteras och tolkas i pressen den 28 mars har jag inget att invända. Fråga gäller: var Vanggaards insats så stor, som Kaarsted på grundval av hans egna uppgifter tecknat den? I andra källor som exempelvis i Ove Rodes bok om påskekrisen eller i P. Munchs »Erindringer» nämnes inte ens Vanggaards namn i detta sammanhang.⁹ Med andra ord: har With-kretsens verksamhet varit av så avgörande betydelse för påskekrisen, som Kaarsted vill göra gällande.

Hittills har jag främst talat om Vanggaard. Även Erik With själv bör med i bilden. Det är nog ingen tvekan om att Kaarsted har rätt, när han framhåller Withs betydelse för att gjuta nytt mod i aktivisterna efter underrättelsen om det för Danmark katastrofala nederlaget vid omröstningen i 2. zonen den 14 mars 1920 (s. 96). Han summerar sin uppfattning om Withs betydelse med orden (s. 115):

»Det skyldtes atter Withs initiativ og energi, at aktionsforberedelserne påny kom over en krise. Netop i ugen efter afstemningen kan hans helt afgørende betydning for aktionens planlæggelse ses. Han var ikke blot den, der holdt alle trådene i sin hånd, han gød også mod i de sjunkne ånder.»

Vad gäller den interna verksamheten är denna slutsats väl bestyrkt. Erik With spelade i mars 1920 en central roll bland aktivisterna. Ur denna synpunkt kan termen »With-kretsen» sägas vara berättigad. Men detta innebär inte, att With i ett större sammanhang spelat en

⁹ RODE, a.a. s. 36; P. MUNCH, *Erindringer*, IV (1918–1924), s. 190.

lika stor roll. Tvärtom saknas hans namn i centralt politiska sammanhang påtagligt ofta. Några exempel.

Vid mötet i »Lejonburen» den 1 mars, där aktionen efter Claudels invit till ett danskt initiativ i Flenborgsaken planlades, är With inte med (s. 63).

De båda avgörande dagarna den 26 och 27 mars spelade de båda sönderjyderna, gårdsägarna Peter Grau och H. D. Kloppenborg-Skrumsager, en avgörande roll – bl.a. för tillkomsten av valresolutionernas den 27 mars. I den aktivitet, som deras ankomst till Köpenhamn utlöste, tog With ingen del (s. 129).

Inte heller var han med i mötet på Ny Carlsberg eller i det möte With-kretsen omedelbart därefter höll hos grosserer Aage Møller (s. 165).

Grundvalen för uppfattningen om den stora roll Erik With spelat utgör de brev han skrivit i februari–mars till andra medlemmar av kretsen – främst Valdemar Harsløf och Jens Vanggaard. Breven är en »kendsgerning». Men som sådana vittnar de bara om den roll With rent internt spelat bland aktivisterna. Utåt, i de politiskt avgörande sammanhangen, var det Vanggaard, som framför andra representerade kretsen.

För att summera: Erik With var själv i de flesta fall inte med vid de politiskt avgörande tillfällena; om den roll som Vanggaard spelade vid samma tillfällen har vi i flera fall blott hans eget, långt senare angivna vittnesmål. Det kan därför ifrågasättas om den bild Kaarsted tecknat av With-kretsens roll kan anses vara fullt säkerställd.

5

Om man istället för det källmaterial Tage Kaarsted utnyttjat, söker rekonstruera händelseförloppet på grundval av det föreliggande akt-materialet och andra samtida källor blir bilden en delvis annan.

Jag skall här koncentrera mig till en enda person, varj roll i sammanhanget med utgångspunkt från detta senare källmaterial framträder i delvis annat ljus än i Kaarsteds framställning. Jag avser J. C. Christensen.

Av Valdemar Harsløfs dagbok framgår, att J. C. Christensen redan i början av mars laborerat med tanken på en expeditiöns-ministär och den 8 mars godkände Otto Liebe som lämplig kandidat (s. 80 f.). Han lovade Harsløf »henleda kongens opmærksomhed på Liebe». Enligt Neergaards uppgifter talade J. C. Christensen kort

därefter med kungen om möjligheten att bilda en expeditonsministär under Liebe (s. 87).

Att J. C. Christensens rekommendation av Liebe, hur han än formulerat den, haft helt annan tyngd än meddelande från Withkretsen förmedlade av politiskt oansvariga hovmän, är självklart. »Venstres ledare var» – för att använda Kaarsteds egna ord (s. 88) – »rede til at acceptere et forretningsministerium istedet for ministeriet Zahle, og han (J. C.) anbefalede kongen Liebe som statsminister».

Några dagar senare, den 15 mars skrev så J. C. Christensen till With med anledning av Liebes bekymmer om de svårigheter finanslovens antagande kunde vålla. J. C. Christensens svar i brevet av den 15 mars lyder: »Finanslovforslaget går nu til landstinget i denne uge, så dermed er den vanskelighed til en side. Øvrige vanskeligheder kan vel også ryddes af vejen, når nødvendigheden kræver det.»¹⁰

En vecka senare tisdagen den 23 mars hade Harsløf ett samtal med J. C. Christensen hos utgivaren av Aalborg Amtstidende, fru Marie Lassen. Harsløf sammanfattade intrycket i sin dagbok med orden: »Jeg er nu klar over, at J. C. skal slet ikke spørges, før sagen er en kendsgerning.»¹¹

På venstres partimöte den 27 mars slutligen var det J. C. Christensen som sist och slutligen avgjorde saken. Om detta skett på Vanggaards inrådan eller ej saknar betydelse – det politiska ansvaret vilade dock ytterst på partiledaren, J. C. Christensen. Omedelbart efter mötets slut mottogs han av kungen. Inför denne redogjorde J. C. – enligt det referat han den 11 april själv avgav i folketinget –

¹⁰ J. C. Christensen till With, 15/3 1920. Vanggaards arkiv, DRA. Citerat i KAARSTED, s. 98.

¹¹ Valdemar Harsløfs arkiv, DRA. Se även KAARSTED, s. 123. Dennes referat av Harsløfs dagbok är dock på denna punkt inte alldeles exakt. Efter att ha citerat två frågor, som Marie Lassen med orden »Hvad mener De? Synes De ikke?» ställde till J. C. Christensen, övergår Kaarsted till ett referat av diskussionen dem emellan (s. 123). Den fortsatta replikväxlingen lyder enligt Harsløfs dagbok: »saa maatte han (J.C.) jo svare. Han var meget forsigtig. Men det kom dog frem at han længtes efter Aktion». Harsløfs ord är såvitt jag kan förstå både kortare och mera expressiva än Kaarsteds omskrivning av dem. I sak är skillnaden inte stor – möjligen har Kaarsted i sitt referat något litet dämpat intrycket av J.C.:s önskan om ett aktivt ingripande.

för den resolution med krav på val, som venstre just antagit.¹²

Under själva krisen, tog J. C. Christensen konsekvenserna av sitt handlingssätt och stödde kungen och Liebe. Redan i det tal han höll kvällen den 29 mars i Kerteminde – alltså innan ännu Liebe framträtt – tog J. C. Christensen kungen i försvar, hävdade att det var »en vild påstand», att kungen skulle förgripit sig på författningen, och att i ett konstitutionellt styrt land var det väljarna, som var den högsta domstolen, och i vanskliga tider var det gott, att det skedde appell till väljarna (s. 239 f.).

Slutligen uppträdde han, som tidigare framhållits, vid debatten i folketinget den 11 april med stor kraft till kungens och Liebes försvar.

J. C. Christensens ställning som venstres ledande man gav honom ett politiskt ansvar, som inte saknar betydelse för värdesättningen av källmaterialet. Det vore orimligt att vänta sig, att han före eller under krisen utåt, eller ens inför den egna partigruppen, skulle binda sig för en bestämd aktionslinje. Ett förord för ett regeringskifte skulle ådragit honom ett ansvar för regeringskrisens lösning, som han inte var beredd att taga. Personligen var han därför tvungen att hålla sig i bakgrunden. Bevisen för hans medverkan måste föras efter andra linjer än vad beträffar Erik With och Jens Vanggaard. Rätt lästa vittnar dock såväl aktstycken och folketingsprotokoll som samtida brev och dagboksanteckningar om den roll J. C. Christensen spelat i det händelseförlopp, som ledde fram till påskekrisen. Den uppfattning – att J. C. Christensen var mannen bakom krisen – som Ove Rode hävdade redan 1926, synes mig fortfarande med framgång kunna försvaras.

6

Detta för i sin tur över till frågan om vilka motiv, som framkallat krisen. I Tage Kaarsteds avhandling är den grundläggande och genomgående tesen, att det var gränsspörsmålet – frågan om regeringen Zahles politik inför den internationella kommissionens avgörande – som var det allt överskuggande motivet.

Men också andra motiv kan i detta sammanhang antas ha spelat en roll. Ove Rode har vid sidan om »Flensborgbevægelsen» starkt

¹² Folketingstidende 1919/20 sp. 5150 (11 april 1920).

framhävt den roll motståndet mot förslaget till en ny vallag spelat för venstres ställningstagande och därmed för påskekrisen. Han skriver:

»To forskellige Strømme løb med forskellig Hast i Marts Maaned, og deres Forening Lørdag den 27de fremkaldte en politisk Katastrofe. Den ene rivende Strøm var synlig for alle; paa-virkede Offentligheden, og blev af denne opfattet som den eneste Aarsag til Krisen . . .

Men selv om den var Hovedaarsagen, kunde den ikke alene have fremkaldt et Resultat. Den anden Strøm havde sit Løb i Rigsdagen, i dens Udvalg, hvor Opgaven var at føre en ny Valglov i Havn. Arbejdet var i sig selv af særdeles fredelig Art, forsaavidt Maalet var at tilvejebringe en Valgordning, der paa bedste Maade sikrede alle Vælgernes politiske Anskuelser en nøje forholdsmæssig Repræsentation. Men da dette Arbejde ikke stemmede med et enkelt Partis – Venstres – politiske Opfattelse og Partiinteresse, ønskede Partiet at standse Arbejdet. Kun ved det politisk taktiske Greb, der pludselig forenede Flensborgbevægelsens og Venstres Valglovsmodstand blev det muligt at fremkalde den Mentalitet, hvori Krisen kunde opstaa.»¹³

Den uppfattning Ove Rode här gjort sig till talesman för delas inte av Kaarsted. Den »lader sig ikke opretholde uden væsentlige modifikationer», framhåller han (s. 22).

Också en tredje motivkrets synes mig värd att ta upp till diskussion. En annan av krisens huvudpersoner, Otto Liebe, har anført detta tredje motiv som motivering för sitt handlingssätt. I en berättelse, daterad den 8 maj 1920 och alltså skriven kort efter händelserna utspelades, skildrar han under datum den 7 mars, hur han denna dag fick en förfrågan om han ville träda i spetsen för en expeditonsregering. »Naturligvis udbad jeg mig Betænkningstid, men min Beslutning var hurtig fattet», skriver Liebe och fortsätter:

»Det var ikke udelukkende Hensynet til den slesvigske Sag, der var afgørende for mig, det var lige saa meget min dagligt voksende Væmmelse ved det Zahleske – eller rettere det Rodeske

¹³ RODE, s. 8.

– Regimente. Den Undertrykkelse af Initiativ og Arbejdslyst indenfor Erhvervslivet samt dets Logren for Arbejderstandens uheldigste Elementer igennem den kritikløse Uddelelse af Arbejdsløshedsunderstøttelse.»¹⁴

Tre olika motiv som var på sitt sätt har bidragit till krisens uppkomst kan alltså urskiljas: 1. Flensburg-saken, 2. Förslaget om ny vallag, 3. Missnöjet med det s.k. »Rodeske regimentet».

Båda de förstnämnda frågorna befann sig mot slutet av mars i ett kritiskt läge.

Gränsfrågan och framför allt frågan om Flensburg hade sedan omröstningen den 14 mars befunnit sig i ett akut krisläge. Skulle en handling till, måste denna utlösas innan den internationella kommissionen avgivit sitt utlåtande. With och Vanggaard är representerar för dem som drevs till handling av detta skäl.

Frågan om en ny valordning befann sig samtidigt ur venstres synpunkt i ett kritiskt läge. Sedan regeringspartierna den 18 mars i allt väsentligt gått med på de av de konservativa ställda ändringsförslagen, stod venstre i denna fråga ensamt mot de tre övriga partierna. För venstre var det i detta läge något av ett livsintresse att uppskjuta antagandet av vallagen för att ännu en gång få gå till val på de gamla, för venstre sällsynt gynnsamma villkoren. J. C. Christensen var inte okänslig för de fördelar detta skulle innebära.

Den tredje av de här nämnda faktorerna – missnöjet med det s.k. Rodeska regementet – var inte lika akut som de båda andra, men utgjorde den starka underström, som gjorde krisens uppkomst politiskt möjlig.

En värdering av vilken roll var och en av dessa tre nämnda faktorer spelat för påskekrisen är inte möjlig att ge på grundval enbart av det källmaterial, som Kaarsted använt – eller kanske rättare med utgångspunkt från det sätt, på vilket han utnyttjat detta material.

I detta i huvudsak berättande källmaterial är det Flensburg-rörelsen, »den rivende ström, synlig för alla», som framträder som den »eneste orsak till krisen». En analys av aktmaterialet ger – som ovan framhållits – en delvis annan bild: betydelsen av förslaget till ny vallag och den roll J. C. Christensen spelade framträder i skarpare be-

¹⁴ Liebes berättelse, tryckt i »Statsminister Otto Liebe og påskekrisen 1920» av TAGE KAARSTED i Jyske Samlinger, ny række, IV (1964). Citatet s. 284.

lysning. Drages ytterligare en annan källgrupp in i undersökningen blir bilden än mera nyanserad.

En genomgång av samtida tidningar visar, att även om frågan om gränsen och folkomröstningarna i Slesvig gav upphov till de största rubrikerna på nyhetssidorna och de hetsigaste utfallen i ledarspalterna, rörde sig den politiska debatten under de första tre månaderna 1920 i hög grad också om frågor, som sammanhänge med de regleringar och ingrepp i det fria näringslivet, som regeringen infört under kriget men som den ännu inte visat något tecken på att vilja upphäva.¹⁵

Missnöjet med det »Rodeske regimentet» har vid sidan av Flensborg-saken och frågan om en ny valordning utgjort en viktig förutsättning för påskekrisen. Alla dessa tre faktorer hör med i bilden vid en teckning av förhistorien till påskekrisen 1920.

¹⁵ Slutsatserna bygger på en genomgång av ett antal tidningar januari-mars 1920. Särskilt kan i detta sammanhang nämnas, att den konservativa »Nationaltidende», som stod Flensborgrörelsen nära, också under denna period i hög grad ger uttryck för missnöjet med regleringspolitiken, se ledande artiklar i Nationaltidende 18/1, 18/2, 21/2, 18/3 och 24/3 1920.